

Niejednoznaczny wpływ Brexitu na życie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii

AGNIESZKA TRĄBKA¹

ORCID: [0000-0003-4813-4916](https://orcid.org/0000-0003-4813-4916)

Uniwersytet SWPS w Warszawie, Uniwersytet Jagielloński

IGA WERMIŃSKA-WIŚNICKA

ORCID: [0000-0003-4818-3128](https://orcid.org/0000-0003-4818-3128)

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Uniwersytet SWPS w Warszawie

Celem niniejszego artykułu jest analiza wpływu Brexitu na społeczne zakorzenienie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii w czterech obszarach ich życia: decyzji i planów powrotu, aplikowania o obywatelstwo brytyjskie, zakupu nieruchomości oraz dobrostanu i zadowolenia z życia. Artykuł powstał w oparciu o badania prowadzone w ramach projektu „CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu”. W swoich analizach wykorzystujemy dane statystyczne pozyskane z Brytyjskiego Urzędu Statystycznego, jak również dane jakościowe zebrane w trzech falach badania podłużnego obejmującego 41 młodych (19–34 lat) polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii. Z naszych dociekań wynika, że bardzo trudno jednoznacznie opisać wpływ Brexitu we wspomnianych sferach, gdyż po pierwsze – z różnego rodzaju danych płyną niekiedy przeciwstawne wnioski, a po drugie – reakcje osób badanych zmieniają się w czasie niezwykle dynamicznie. Z pewnością można więc powiedzieć, że Brexit wpłynął na życie Polaków w Wielkiej Brytanii, ale nie spowodował on ani masowych powrotów, ani powszechnej chęci naturalizowania się. Choć sam wynik był dla wielu osób szokiem, to nie wpłynął on zasadniczo na ich decyzje życiowe, a w świetle danych statystycznych również na ich dobrostan.

Słowa kluczowe: Brexit, migracja poakcesyjna, Polacy w Wielkiej Brytanii, społeczne zakotwiczenie, dobrostan.

Ambiguous impact of Brexit on young Poles living in the United Kingdom

The paper aims to analyse the impact of Brexit on the social anchoring of young Poles in the United Kingdom in four spheres of their lives: decision and return plans; application for British citizenship; buying properties; well-being and life satisfaction. The article is based on research conducted within

¹ Kontakt: atrabka@swps.edu.pl

the project „CEEYouth: The comparative study of young migrants from Poland and Lithuania in the context of Brexit”. We also handle statistics data from the Office for National Statistics as well as qualitative data from three waves of Qualitative Longitudinal Research of 41 young (aged 19–34) Polish post-accession migrants in the UK. We find that it is hard to unambiguously assess the impact of Brexit on the mentioned spheres of young Poles’ lives. Firstly, it is caused by the fact that different sources of data show results which are contrasting and secondly, the reactions of people are dynamically changing within the lapse of time. Therefore, it could be surely said that Brexit has impacted the lives of young Polish migrants, but it has caused neither mass return, nor the general willingness to naturalise. Although the results of the Brexit referendum have caused disturbance amid many Poles, it has not impacted their life decisions or, according to statistics, their well-being.

Keywords: Brexit, post-accession migration, Poles in the United Kingdom, social anchoring, well-being.

Wprowadzenie

Wyniki przeprowadzonego w czerwcu 2016 r. referendum w sprawie opuszczenia przez Wielką Brytanię Unii Europejskiej oraz rola, jaką w dyskursie na ten temat odegrała imigracja, zainspirowały szereg badań poświęconych wpływowi potencjalnego Brexitu na życie migrantów (m.in. Błachnicka-Ciacek i in. 2019, Kilkey i Ryan 2020, McGhee i in. 2017, Trąbka i Pustułka 2020). Polacy, którzy stanowili najliczniejszą grupę cudzoziemców w Wielkiej Brytanii, znaleźli się w centrum zainteresowania. Badania te pokazywały zakwestionowane poczucie przynależności migrantów i sposoby radzenia sobie z nim (m.in. Lulle i in. 2017, Ranta i Ancheva 2019). Koncentrowały się na planach na przyszłość, głównie w zakresie legalizowania pobytu lub ewentualnego powrotu czy dalszej migracji (McGhee i in. 2017). Z czasem okazywało się jednak, że niepewność związana z Brexitem została znormalizowana, badani mówili o zmęczeniu przedłużającymi się negocjacjami, a życie toczyło się swoim torem (Kilkey i Ryan 2020, Gawlewicz i Sotkasiira 2020). Dane statystyczne pokazują z jednej strony bezprecedensowy spadek liczby Polaków mieszkających w Wielkiej Brytanii w 2018 roku, co może świadczyć o opuszczaniu „Wysp”, ale z drugiej – odnotowano też większe zainteresowanie obywatelstwem brytyjskim w latach po referendum, co mogło być odczytane jako sygnał chęci osiedlenia się. W powyższym nurcie badań, celem tego artykułu jest analiza niejednoznaczności skutków Brexitu w oparciu o dane mieszane zebrane w ramach projektu „CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu”.

Dane ilościowe pochodzą z Brytyjskiego Urzędu Statystycznego (Office for National Statistics, ONS), a dane jakościowe mają charakter podłużny i były zbierane w trzech falach od 2019 roku, co pozwoliło uchwycić dynamikę przeżyć migrantów. Traktujemy Brexit jako proces rozciągający się od czasu referendum i wciąż trwający, a więc jako „destabilizujące wydarzenie” (Kilkey i Ryan 2020: 4): choć decyzja o opuszczeniu UE została już podjęta, to niepewność odnośnie do jego konsekwencji

wciąż się utrzymuje². Co więcej, trwająca pandemia COVID-19, która przesuwa negocjacje warunków wyjścia z UE na dalszy plan, powoduje, że okres przejściowy może zostać przedłużony.

Naszym celem jest przeanalizowanie skutków Brexitu dla młodych Polaków w czterech obszarach: wyjazdów z Wielkiej Brytanii, aplikowania o brytyjskie obywatelstwo, zakupu nieruchomości oraz samopoczucia i zadowolenia z życia. Wszystkie te obszary stanowią elementy społecznego zakotwiczenia migrantów (Grzymała-Kazłowska 2016). Pokazujemy, że konsekwencje Brexitu są bardzo trudne do jednoznacznego zaklasyfikowania z uwagi na dynamikę samego wydarzenia i jego rozciągnięcie w czasie, a różne dane pokazują niekiedy przeciwstawne tendencje dotyczące jego wpływu na młodych migrantów z Polski.

Konsekwencje Brexitu w świetle dotychczasowych badań

Jak argumentują Majella Kilkey i Louise Ryan (2020) Brexit można potraktować jako jedno z „destabilizujących wydarzeń” (*unsettling events*), takich jak na przykład kryzys gospodarczy z 2008 r. Tego typu duże społeczne, polityczne czy ekonomiczne zmiany mogą oddziaływać na trajektorie życiowe migrantów i na tym polega ich destabilizujący charakter. Widać to doskonale na przykładzie polskich migrantów poakcesyjnych. W początkowych latach po wejściu Polski do Unii Europejskiej często stosowali oni strategię „intencjonalnej nieprzewidywalności” (*intentional unpredictability*) (Eade i in. 2006) czy też podejście „zobaczymy” (Cekiera 2014), wyjeżdżając bez ściśle określonego planu i nie podejmując działań w zakresie osiedlania się w Wielkiej Brytanii. Z czasem jednak dało się zauważyć stopniowe odchodzenie od płynnych migracji (Engbersen i Snel 2011), przedłużanie pobytu (Ryan 2018) oraz zakładanie rodzin na emigracji (White 2011). Badacze opisywali stopniowe i zróżnicowane osadzanie się (*differentiated embedding*, Ryan 2018) migrantów w nowych miejscach zamieszkania czy też ich społeczne zakotwiczenie się w brytyjskim społeczeństwie (Grzymała-Kazłowska 2017).

Aleksandra Grzymała-Kazłowska wskazuje, że koncepcja społecznego zakotwiczenia lepiej niż tradycyjne pojęcie integracji wyjaśnia proces zdobywania kolejnych punktów zaczepienia w nowym społeczeństwie, gdyż w większym stopniu uwzględnia psychologiczne poczucie bezpieczeństwa i stabilności. Co więcej, bierze ona pod uwagę fakt, że we współczesnych hiper zróżnicowanych i zmiennych społeczeństwach nie jest to proces linearny, i że wskutek zmian społecznych, politycznych czy ekonomicznych może dojść do utraty owych punktów zaczepienia i poczucia zakotwiczenia (Grzymała-Kazłowska 2016). Brexit rozumiany jako destabilizujące wydarzenie jest

² W związku z takim rozumieniem Brexitu, jeśli w tekście piszemy Brexit, to mamy na myśli właśnie trwający od referendum i wciąż niezakończony proces wychodzenia Wielkiej Brytanii z UE, w innych kontekstach wskazujemy, że mamy na myśli referendum ws Brexitu lub decyzję o opuszczeniu UE ze stycznia 2020.

tego doskonałym przykładem. Przedłużające się negocjacje na temat warunków opuszczenia Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię oraz kilkakrotne przesunięcie daty tego wydarzenia, spowodowały wzrost poczucia niepokoju i zawieszenia wśród polskiej ludności. Migranci w oczekiwaniu na decyzje polityków zaczęli odczuwać niepewność w kwestii przyszłych praw pobytowych (Currie 2016, Drozdowicz 2018, Kilkey 2017, Sime i in. 2017), co w konsekwencji doprowadziło do tego, że część z nich zachowywała ostrożność w planowaniu przyszłości (Trevena 2019) stosując strategię „niezamierzonego (nie)zdecydowania” (*undeliberate (in)determinacy*) (McGhee i in. 2017).

Pierwsze badania dotyczące znaczenia Brexitu w życiu polskich migrantów rozpoczęły się jeszcze przed ogłoszeniem wyników referendum (McGhee i in. 2017, Ranta i Nancheva 2019). Choć większość autorów zgadza się co do tego, że początkową reakcją na ogłoszenie wyników referendum był zazwyczaj szok, niedowierzanie (Gawlewicz i Sotkasiira 2020, Guma i Dafydd Jones 2019, Tyrrell i in. 2018, Lulle i in. 2017, Lulle i in. 2018), to różnią się oni w ocenie długofalowego wpływu Brexitu na życie oraz dobrostan migrantów. Gawlewicz i Sotkasiira (2020) uważają, że wraz z upływem czasu migranci zaczęli akceptować oraz racjonalizować wybór Brytyjczyków i tym samym starają się kontynuować swoje życie bez większych zmian. Innego zdania są Guma i Dafydd Jones (2019), Tyrrell i in. (2018) czy Lulle i in. (2018), według których Brexit powoduje również w dłuższym okresie zachwianie stabilności migrantów oraz pogorszenie ich dobrostanu. Kompromisowe stanowisko prezentują Klimavičiūtė et al. (2020) którzy twierdzą, że Brexit był i jest momentem skłaniającym migrantów do dokonania swoistego rachunku sumienia oraz dokładniejszego zastanowienia się nad celami oraz planami żywymi.

Głównym tematem dotychczasowych badań jest zachwiane poczucie przynależności migrantów do Wielkiej Brytanii oraz ich strategii radzenia sobie z brexitową niepewnością. Kampania nawołująca do opuszczenia Unii Europejskiej, wynik referendum oraz wzrastająca dyskryminacja i ksenofobia (Rzepnikowska 2019, Lahuerta i Lusmen 2020) spowodowały, że część migrantów mogła się poczuć zagubiona w nowej rzeczywistości. Wiele osób poczuło się niemile widziane, nawet jeśli osobiście nie doświadczyli dyskryminacji (Lahuerta i Lusmen 2020). Wydarzenia te uruchomiły w obywatelach UE proces introspekcji i analizowania swoich związków z Wielką Brytanią, a cały dyskurs dotyczący przynależności i zakotwiczenia migrantów został upolityczniony. Obserwujemy więc nie tylko zakwestionowanie subiektywnych więzów przynależności (*ties that bind*), ale również, a może przede wszystkim, ciągłe ewaluowanie więzi, które się liczą (*ties that count*) w oczach własnych i innych (Sotkasiira i Gawlewicz 2020). Pośród tych ostatnich najczęściej wymieniane jest obywatelstwo, wkład w gospodarkę brytyjską poprzez uczciwą pracę i płacenie podatków, posiadanie nieruchomości i związków rodzinnych. Chcąc uprawomocnić swój pobyt w Wielkiej Brytanii, polscy migranci odwołują się często do dyskursu zasług (Lulle i in. 2018), dla wielu osób jednak poczucie konieczności udowodnienia prawa do dalszego mieszkania w Wielkiej Brytanii i swojego zakorzenienia jest niezwykle frustrujące.

Jeśli chodzi o strategię i plany polskich, czy szerzej europejskich, migrantów w zakresie chęci pozostania w Wielkiej Brytanii i formalizowania swojego pobytu, to Majella Kilkey i Louise Ryan (2020) słusznie zauważają, że podobnie jak kryzys ekonomiczny z 2008 roku, tak i Brexit nie spowoduje masowych wyjazdów z Wielkiej Brytanii. Narracja zapowiadająca *Brexodus* była oparta na założeniu o niczym nieskrępowanej wewnątrz europejskiej mobilności, które przestało być adekwatne wobec procesów zakotwiczenia się polskich migrantów w Wielkiej Brytanii. Zróżnicowanie strategii i planów polskich migrantów ilustruje typologia radzenia sobie z brexitową niepewnością sformułowana przez Agnieszkę Trąbkę i Paulę Pustułkę (2020). Autorki wyróżniają typ „pszczoł”, w który wpisują się migranci dobrze zakorzenieni w Wielkiej Brytanii i chcący zabezpieczyć swój status lub poprawić go. Nie są oni skłonni do wyjazdu w przeciwieństwie do „motyli”, którzy nie mają wielu kotwic (Grzymała-Kazłowska 2016) w aktualnym miejscu zamieszkania i są bardzo mobilni. Ostatni typ stanowią osoby żyjące „w kokonie”: choć skłaniałyby się ku wyjazdowi w związku z Brexitem, to jest on trudny z powodu różnych więzów w Wielkiej Brytanii, są więc wciąż niepewne swoich planów (Trąbka i Pustułka 2020).

Obserwujemy zatem równocześnie wyjazdy obcokrajowców z Wysp oraz wzrost zainteresowania obywatelstwem czy potwierdzeniem swoich praw w ramach *European Settlement Scheme* (Kilkey i Ryan 2020, Garapich 2019). Biorąc pod uwagę fakt, że Brexit jest wciąż trwającym procesem, w niniejszym artykule podejmujemy ten wątek i zestawiamy dane ilościowe z jakościowymi wskazując na złożone motywacje migrantów. Uzupełniając dotychczasowe rozważania, analizujemy również dwa wymiary, które były dotąd w tle debaty o zakotwiczeniu migrantów: sytuację mieszkaniową oraz dobrostan (*wellbeing*). Chcemy zobaczyć, jaką rolę odgrywa posiadanie nieruchomości, wymieniane jako „więź, która się liczy” (Sotkasiira i Gawlewicz 2020) oraz poczucie zadowolenia ze swojego obecnego życia na emigracji w radzeniu sobie z brexitową niepewnością i podejmowaniu decyzji o pozostaniu bądź powrocie. W każdym z obszarów zaczynamy od zarysowania kontekstu na podstawie danych statystycznych, by następnie dokonać bardziej pogłębionej analizy w oparciu o dane z wywiadów.

Metodologia badania

Niniejszy artykuł powstał w oparciu o materiał empiryczny zebrany w ramach projektu „CEEYouth: Badanie porównawcze młodych migrantów z Polski i Litwy w kontekście Brexitu”³. Projekt ma charakter podłużny i wykorzystuje metodologię mieszaną (Creswell i Clark 2007). W tym artykule korzystamy z brytyjskich statystyk publicznych (pochodzących z Office for National Statistics) oraz trzech fal wywiadów prowadzonych

³ Projekt jest finansowany przez Narodowe Centrum Nauki, w ramach konkursu DAINA 1, nr grantu 2017/27/L/HS6/0326.

w latach 2019–2020. Plan badania uzyskał akceptację uniwersyteckiej Komisji ds. Etyki Badań Empirycznych.

Metody mieszane zostały opracowane w taki sposób, aby dane ilościowe stanowiły uzupełnienie i kontekst dla części jakościowej (Creswell, 2009a, Tashakkori i Teddlie, 2003). Uzyskany z Polski dostęp do danych brytyjskich nie umożliwia przeprowadzenia podłużnej analizy ilościowej. Tym samym, połączyliśmy podłużne dane jakościowe z ilościowymi na etapie interpretacji danych (Creswell, 2009b), aby umożliwić bardziej wnikliwą analizę.

W komponencie jakościowym pierwsza fala (F1) badania miała miejsce w marcu 2019, tuż przed planowaną datą wyjścia Wielkiej Brytanii z UE. W jej ramach prowadziliśmy wywiady częściowo ustrukturyzowane osobiście albo za pomocą Skype'a. Kolejna fala badania (F2) miała miejsce kilka miesięcy później, od czerwca do lipca, a jej celem było przede wszystkim uchwycenie zmian w życiu badanych w interesujących nas obszarach oraz reakcji osób badanych na zmiany polityczne w Wielkiej Brytanii. W tej fali badania posłużyliśmy się wywiadami asynchronicznymi, czyli takimi, które nie są prowadzone w czasie rzeczywistym, tylko za pomocą poczty elektronicznej albo innych narzędzi oferowanych przez media społecznościowe (O'Connor i in. 2008; Ratislavová i Ratislav, 2014). Ich zaletą jest z jednej strony, możliwość szybkiego zaaranżowania i uchwycenia w ten sposób reakcji na bieżące wydarzenia, a z drugiej – danie osobom badanym możliwości przemyślenia swojej odpowiedzi i udzielenia jej w dogodnym dla siebie czasie (Meho 2006). Wywiady asynchroniczne były prowadzone w formie wymiany wiadomości. Po otrzymaniu odpowiedzi na pierwszy, prawie całkowicie zestandaryzowany, zestaw pytań, badacze wysyłali uczestnikom wiadomości, tym razem ze zindywidualizowanymi pytaniami. Trzeci etap badania (F3), który przypadł na początek 2020 roku, miał charakter mieszany: z wybranymi badanymi (20 osób) prowadziliśmy klasyczne wywiady pogłębione, a z pozostałymi (17 osób) kontynuowaliśmy komunikację asynchroniczną. W wywiadach pogłębionych chcieliśmy uzyskać możliwie najbardziej zróżnicowaną grupę, zarówno pod względem społeczno-demograficznym, jak i wybranych strategii migracyjnych.

W pierwszym etapie badania wzięło udział 41 młodych Polaków mieszkających obecnie lub w niedalekiej przeszłości w Wielkiej Brytanii i 36 młodych Litwinów. W tym artykule koncentrujemy się na danych polskich. Dobór osób badanych odbywał się dogodnościowo poprzez ogłoszenia w mediach społecznościowych, sieci społeczne członków zespołu i metodę kuli śniegowej, ale z uwzględnieniem celu, aby zrekrutować grupę maksymalnie zróżnicowaną, jeśli chodzi o miejsce zamieszkania, sytuację zawodową, rodzinną i czas pobytu na emigracji. Wśród 41 Polaków, którzy wzięli udział w badaniu, znalazło się 16 mężczyzn i 25 kobiet w wieku od 20 do 35 lat ($M=30,5$; $SD=4,1$) mieszkających w Wielkiej Brytanii od kilku do kilkunastu lat ($M=7$; $SD=3,8$). Choć większość osób badanych (31) miała wykształcenie wyższe, to jedynie część z nich pracowała w zawodzie, a wielu doświadczyło, zwłaszcza tuż po przyjeździe, epizodów pracy poniżej kwalifikacji. W pierwszej fali wzięło udział pięć

osób, które wyjechały z Wielkiej Brytanii po referendum i tym samym już w czasie rekrutacji do badania mieszkały w Polsce. W trakcie trwania badania wróciły do kraju kolejne trzy osoby. Tabela 1 prezentuje wybrane informacje socjo-demograficzne na temat osób badanych z podziałem na poszczególne fale badania. Nie uwzględniliśmy w tabeli osób, które nie wzięły udziału w danej fali badania.

Tabela 1

Charakterystyka osób badanych.

	F1	F2	F3	
			Wywiady pogłębione	Wywiady asynchroniczne
1. Miejsce zamieszkania				
Londyn	12	10	8	3
Duże miasto	15	14	7	8
Małe miasto lub wieś	14	14	5	6
2. Posiadanie własnego mieszkania w Wielkiej Brytanii				
Tak	6	5	4	1
Nie	35	33	16	16
3. Posiadanie dzieci				
Tak	6	6	2	4
Nie	35	32	18	13
4. Status migracyjny				
Migrant/ka	36	33	13	17
Migrant/ka powrotny/a	5	5	7	0
łącznie	41	38	20	17

Źródło: Opracowanie własne.

Około $\frac{1}{3}$ badanych mieszkała w Londynie lub okolicach, około $\frac{1}{3}$ w innych dużych miastach (przede wszystkim Manchester i Edynburg), a pozostała $\frac{1}{3}$ w innych, mniejszych miastach i miejscowościach. Wszystkie wywiady zostały nagrane za zgodą osób badanych, a następnie poddano transkrypcji wywiady z tymi osobami, z którymi przeprowadzono wywiad pogłębiony w F3. Wszystkie wywiady natomiast spisano w formie siatek tematycznych (Neale 2019). Tworzenie takich siatek, stosowane często w jakościowych badaniach podłużnych, pozwala łatwo zobaczyć zmienność pomiędzy kolejnymi falami badania w interesujących nas obszarach życia uczestników.

Do analizy ilościowej wykorzystaliśmy zarówno ogólnodostępne dane administracyjne (liczba Polaków zamieszkujących w Wielkiej Brytanii, liczba uzyskanych brytyjskich obywatelstw), jak również dane pochodzące z badania *Annual Population Survey*,

które jest przeprowadzane przez Brytyjski Urząd Statystyczny (ONS). Badanie APS jest rozszerzeniem badania aktywności ekonomicznej ludności (*Labour Force Survey*) i zawiera informacje o około 330 tysiącach mieszkańców Wielkiej Brytanii rocznie (ONS 2018a). Ponadto, z uwagi na dodatkowe pytania zawarte w kwestionariuszu, pozwala ono na analizę wielu aspektów życia społeczno-ekonomicznego ludności (ONS 2012). Wybrałyśmy do naszej analizy lata 2015–2018, gdyż chciałyśmy zaobserwować potencjalny wpływ Brexitu na polską populację w Wielkiej Brytanii, dzięki przeanalizowaniu danych sprzed referendum, jak i po nim. W tym okresie dane APS zawierały przeciętnie informację o 3 388 Polakach w Wielkiej Brytanii (min=3150, max=3434).

Surowe dane roczne APS za lata 2015–2018 zostały pobrane za pomocą platformy UK Data Service. Wybrałyśmy do analizy dane dotyczące polskich migrantów w wieku 19–34, zgodnie z założeniami projektu. Z punktu widzenia tego artykułu najbardziej interesujące były dla nas pytania dotyczące sytuacji mieszkaniowej Polaków w Wielkiej Brytanii oraz ich dobrostanu, gdyż te zagadnienia dotychczas znajdowały się w tle debat o zakotwiczeniu Polaków w Wielkiej Brytanii. Podczas badania APS respondentowi są zadawane 4 pytania odnośnie samopoczucia (dotyczące poziomu lęku, przeżywania szczęścia, zadowolenia z życia i poczucia sensu), na które oczywiście można nie udzielić odpowiedzi (ONS 2019b). Ponadto, pytania te nie są zadawane, kiedy osoba odpowiada w imieniu pozostałych członków gospodarstwa domowego. Tym samym, z uwagi na znaczne braki danych (od 154 do 628 rekordów), zdecydowałyśmy się analizować wyłącznie tych młodych Polaków, którzy odpowiedzieli na pytania o samopoczucie, czyli w naszym przypadku przeciętnie 796 (min=616, max=900). Dodatkowo, obliczenia dotyczące m.in. liczby młodych Polaków w Wielkiej Brytanii w latach 2015–2018 zostały zakupione od Brytyjskiego Urzędu Statycznego i są dostępne obecnie dla wszystkich na stronie tej instytucji (ONS 2019a)

W niniejszym artykule próbujemy zestawzić ze sobą dane statystyczne pokazujące pewne makrospołeczne trendy i pogłębione dane jakościowe, które pozwalają wyjaśnić te trendy. Jak pokażemy dalej, nie zawsze istnieje zgodność pomiędzy tymi dwoma rodzajami danych, co będziemy się starały wyjaśnić odwołując się do specyfiki ich zbierania i analizowania.

Analiza wyników

„mając trochę czasu, żeby pomyśleć stwierdziłam, że dobra, to spróbuję: Polska” – Brexodus młodych?

Brytyjskie dane administracyjne pokazują wprawdzie niewielki wzrost liczby Polaków mieszkających w Wielkiej Brytanii między 2016 a 2017 rokiem, ale już rok później ubyto około 100 tysięcy polskich obywateli w tym kraju. Z uwagi na brak oficjalnych

danych o migrantach powrotnych do Polski nie jesteśmy w stanie stwierdzić, ile z tych osób wróciło do kraju, a ile wyemigrowało dalej. Dodatkowo, podczas gdy niektórzy wyjeżdżali, inni przyjeżdżali, co powoduje, że nie znamy dokładnych przepływów migracyjnych między Polską a Wielką Brytanią, a jedynie stan na koniec danego roku.

Tabela 2

Liczba polskich obywateli (ogółem oraz w wieku 19–34) mieszkających w Wielkiej Brytanii (w tysiącach) w latach 2015–2018.

	2015	2016	2017	2018
Obywatele Polski	803	911	922	832
Młodzi obywatele Polski	406	440	405	321

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych oraz obliczeń ONS (2019a; 2019e).

W tabeli 2 zestawiliśmy liczbę wszystkich (oczywiście jest to tylko estymacja) polskich migrantów w Wielkiej Brytanii z liczebnością jedynie młodych Polaków (19–34). Zauważmy, że młodzi stanowili około połowę wszystkich Polaków na Wyspach w latach 2015–2018. Jednocześnie, na koniec 2018 roku w Wielkiej Brytanii mieszkało ponad 85 tysięcy mniej młodych Polaków niż rok wcześniej. Na tej podstawie można zaryzykować tezę, że to właśnie młodzi ludzie najczęściej opuszczali ten kraj, choć oczywiście nie wiadomo, ile dokładnie młodych wyjechało z Wielkiej Brytanii.

Jedną z możliwych interpretacji tego zjawiska może być to, że nie zdążyli się oni jeszcze zakorzenić. Już w kontekście kryzysu ekonomicznego sprzed dekady wskazywano, że powracają częściej osoby, które za granicą przebywały relatywnie krótko (Iglicka 2010). Z danych jakościowych wynika, że powody powrotu zarówno faktycznego, jak i tego na razie pozostającego w strefie planów, są bardzo zróżnicowane. Na przykład, pomiędzy pierwszą a trzecią falą badania do Polski wróciło troje respondentów, każdy z nich z innego powodu, choć żadne w bezpośrednim związku z Brexitem. To, co ich wszystkich łączy, to brak rodziny (jedna badana była w czasie separacji z mężem) i zobowiązań w Wielkiej Brytanii.

U mnie się zmieniło właśnie dużo, bo wróciłam do Polski, to raz oczywiście, a dwa, jestem w separacji, będę się rozwodzić jak się w końcu ogarnę z tym. No i właśnie rzuciłam pracę w Wielkiej Brytanii, sprzedaliśmy dom, wyjechałam w taką długą podróż po Azji, prawie 4-miesięczną. I w sumie tak trochę niespodziewanie wróciłam do Polski (...) mając trochę czasu, żeby pomyśleć stwierdziłam, że dobra, to spróbuję: Polska. (Aneta, 1984, 5, F3)⁴

⁴ Wywiady są opisane według następującego schematu: (Pseudonim, rok urodzenia, liczba lat spędzonych w Wielkiej Brytanii w momencie pierwszej fali badania, fala badania, z której pochodzi wywód: F1, F2 lub F3).

Aneta już podczas pierwszej fali wspominała o chęci wyprowadzenia się z Londynu, jednak w owym czasie planowała to zrobić razem z mężem. Przeprowadzka Anety do Polski dokonana się jednak zupełnie inaczej niż wynikało to z jej planów, co wskazuje, że nadal polscy migranci stosują w swoich działaniach strategię intencjonalnej nieprzewidywalności (Eade i in. 2006), choć tym razem w odniesieniu do powrotu. Przyjazd Anety do Polski ma charakter rekonesansowy i tymczasowy: nie tylko nie wie, ile zostanie w kraju, ale z góry zakłada, że za jakiś czas znowu wyjedzie.

W okresie roku od rozpoczęcia naszego badania wzrosła również liczba osób, które zaczęły rozważać powrót do Polski w przyszłości. Jedną z takich osób jest Wacław, który w czasie pierwszej fali podkreślał, że Londyn daje mu (i jego narzeczonej) możliwość rozwoju zawodowego i stylu życia, który byłby dla nich niedostępny w Polsce. Jednak pół roku później, po sformalizowaniu swojego wieloletniego związku oraz w obliczu kolejnych perturbacji związanych z Brexitem, jego stosunek do powrotu jest już zupełnie inny.

(...) bo jak myślę o przyszłości, no to raczej zakładam, że będziemy razem z żoną starali się założyć rodzinę i posiadać dziecko, co tutaj w Londynie jest bardzo trudne. (...) Wydaje mi się, że tutaj bardzo istotną rolę jest, po pierwsze, warunki mieszkaniowe, które w Londynie są dość skomplikowane, jeżeli chodzi o zarówno rozmiar mieszkań, ich jakość. Również chodzi o dodatkową pomoc, jeżeli moglibyśmy wrócić do Polski i skorzystać z pomocy babć wtedy, no to naprawdę bardzo dużo da. (Wacław, 1986, 4, F3)

Wacław dokonał pewnej zmiany priorytetów i w związku ze ślubem zaczęli z narzeczoną myśleć bardziej długofalowo o przyszłości. Tym samym, choć wciąż lubi Londyn, to nie widzi w nim miejsca dla swojej przyszłej rodziny: *Londyn jest po prostu bardzo przyjemnym miejscem do życia, kiedy jesteś singlem lub bezdzietną parą.* (F3). Wśród argumentów za powrotem są również warunki mieszkaniowe, do których wrócimy w dalszej części artykułu. Wacław zwrócił uwagę na możliwość uzyskania pomocy przy dziecku od rodziny w kraju, podczas gdy taka opieka w Wielkiej Brytanii byłaby dla nich bardzo kosztowna. Takie przeformułowanie planów wpisuje się w opisywaną w studiach migracyjnych prawidłowość, że większość powrotów motywowana jest przyczynami społecznymi i rodzinnymi, a bodźcem jest albo urodzenie dziecka albo rozpoczęcie przez nie edukacji (zob. np. Slany i Ślusarczyk 2010).

Podsumowując, Brexit nie był bezpośrednim powodem ani dotychczasowych, ani planowanych powrotów, ale pojawia się czasem w wypowiedziach osób badanych jako dodatkowy czynnik. Uzyskane przez nas dane wskazują, że reakcja na „destabilizujące wydarzenia” zależy od momentu w cyklu życia, liczby i rodzaju posiadanych kotwic (Klimavičiūtė et al. 2020). Skłonne do dalszej mobilności, w tym powrotu, są raczej osoby, które nie założyły jeszcze rodzin i nawet jeśli miały w Wielkiej Brytanii wiele „kotwic”, to były one relatywnie łatwe do przeniesienia (Kilkey i Ryan 2020).

„pomimo że bardzo chcę wrócić do Polski, takie obywatelstwo też mi się marzy” – obywatelstwo jako strategia zabezpieczania się

Dane administracyjne pokazują nasilenie trendu ubiegania się o brytyjskie obywatelstwo przez Polaków po referendum (Tabela 3). O ile w 2016 roku liczba uzyskanych przez Polaków obywatelstw zwiększyła się o 17% w porównaniu do 2015 roku, to rok później nastąpił już wzrost o 66%, a w 2018 o 31%. Oczywiście trudno jednoznacznie stwierdzić, że ten trend spowodowany jest przez Brexit, ale z pewnością jest on jednym z głównych motywatorów do podjęcia takich kroków.

Tabela 3

Liczba Polaków, którym przyznano brytyjskie obywatelstwo w latach 2015–2018.

	2015	2016	2017	2018
Liczba przyznanych obywatelstw	3 777	4 437	7 375	9 629
Wzrost procentowy (rok do roku)	–	17%	66%	31%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ONS (2019c).

W narracjach osób ubiegających się o obywatelstwo Brexit jest wyraźnie obecny jako czynnik motywujący. Błędem byłoby jednak sądzić, że na naturalizację decydują się tylko czy głównie osoby, które chcą zostać w Wielkiej Brytanii. Wręcz przeciwnie, często są to osoby planujące dalszą migrację i chcące sformalizować swój status przed ostatecznym dokonaniem się Brexitu.

Z większych zmian moja żona dostała pracę w [inny kraj UE] od września, więc będziemy w rozjazdach w przyszłym roku (...). Najwcześniej w grudniu będziemy mogli wnioskować o brytyjskie obywatelstwo i dlatego prawdopodobnie w UK będzie nasza 'baza' do tego czasu. (Karol, 1987, 7, F2)

Karol chce mieć pewność, że w wyniku Brexitu nie straci nabytych praw i będzie mógł w przyszłości wrócić do Wielkiej Brytanii bez przeszkód. Uzyskanie obywatelstwa może być również traktowane jako sposób na poprawienie swojego statusu społecznego, a co za tym idzie – dobrostanu. Możemy to zaobserwować na przykładzie dwudziestoletniej Kasi, która przyjechała do Irlandii Północnej z rodzicami jako kilkuletnia dziewczynka.

Teoretycznie moja najmłodsza siostra ma brytyjskie obywatelstwo. Osobiście, mówiąc szczerze, pomimo że bardzo chcę wrócić do Polski, takie obywatelstwo też mi się marzy. Nie mówię, że to by było jedyne, mówię, że chciałabym mieć podwójne. Ale jako obywatelstwo brytyjskie chciałabym mieć też i takie.

Po co by ci było to obywatelstwo, jak sobie o tym myślisz?

Szczerze mówiąc, to bardzo działa pod kątem takim psychicznym. Bo na przykład jest wiele takich sytuacji, gdzie Brytyjczycy są po prostu w stylu, coś w stylu, że, no my jesteście lepsi, bo my mamy brytyjski paszport, a ty nie. I to by działało też pod takim kątem, że mieszkam tu i jestem na tym samym poziomie, co oni. (Kasia, 2000, 11, F3)

Kasia zamierza wyjechać z partnerem do Polski po ukończeniu studiów, jednak mimo to sądzi, że warto ubiegać się o brytyjski paszport. Badana uważa, że brytyjski paszport, jako namacalny dowód jej praw, pozwoli uniknąć przejawów dyskryminacji w codziennym życiu, z którymi do tej pory się spotykała. Przedstawione przez nas motywacje ubiegania się o brytyjskie obywatelstwo są złożone i niejednoznaczne. Większość, jak Karol, traktuje tę decyzję pragmatycznie, ale dla niektórych osób, zwłaszcza wychowanych w Wielkiej Brytanii, obywatelstwo może być nie tylko elementem „więzi, które się liczą”, ale też przejawem subiektywnego poczucia przynależności (Sotkasiira i Gawlewicz 2020). Z każdą kolejną falą w naszym badaniu rośnie liczba osób zainteresowanych składaniem aplikacji o obywatelstwo, jednocześnie – jak zostało przedstawione w poprzednim rozdziale – coraz więcej naszych badanych rozważa powrót do Polski. Możemy na tej podstawie wnioskować, że ubieganie się o brytyjski paszport nie jest jednoznaczne z planowaniem swojej przyszłości w tym kraju, a często jest raczej strategią zabezpieczania sobie możliwości powrotu w przyszłości.

„Mamy ten swój dom, zapuściliśmy w pewien sposób korzenie” – zakup nieruchomości jako przejaw społecznego zakotwiczenia się

Ta część analiz poświęcona jest roli sytuacji mieszkaniowej dla zadowolenia z życia w kontekście Brexitu. Dane APS pokazują, że posiadanie nieruchomości (niezależnie od tego czy zakupionej na kredyt czy za gotówkę) jest, obok stanu cywilnego, sytuacji zawodowej i ekonomicznej, jednym z bardziej istotnych predyktorów zadowolenia z życia wśród brytyjskich obywateli (ONS, 2019d). W przypadku polskich migrantów w Wielkiej Brytanii, odsetek osób posiadających nieruchomości bez kredytu jest bardzo niski i wynosi 1,5% w grupie młodych (19–34 lata) i tylko niecałe 5% w populacji ogólnej. W analizowanych przez nas latach 2015–2018 w obu grupach coraz więcej osób kupuje nieruchomości na kredyt, a coraz mniej wynajmuje, co ilustruje tabela 4. Zmiana ta jest stopniowa, zgodna z oczekiwaniami, i wynika raczej z faktu, że z czasem migranci zdążyli zgromadzić odpowiednie oszczędności, a zakup nieruchomości pozostaje jednym z ważnych markerów dorosłości.

Równocześnie jednak dane jakościowe pokazują, że zakup nieruchomości ma dla osób badanych duże znaczenie w procesie osiedlania się w Wielkiej Brytanii, a jej posiadanie w pewien sposób stabilizuje i legitymizuje ich pobyt. To ostatnie jest szczególnie istotne w przypadku migrantów, którzy po referendum w sprawie Brexitu

czuli, że ich przynależność do Wielkiej Brytanii została zakwestionowana czy wręcz zanegowana, jak to miało miejsce w przypadku Magdy:

Przed Brexitem wszystko było okej, a od czasu referendum zaczęłam się czuć niepewnie i już nie mogę powiedzieć na 100%, że to jest dom. (Magda, 1991, 6, F1)

Tabela 4

Rodzaj miejsca zamieszkania Polaków w Wielkiej Brytanii w latach 2015–2018.⁵

		Kupione na własność (bez kredytu)	Kupione na kredyt	Wynajęte	Pozostałe	Brak odpowiedzi
Młodzi (19–34)	2015	0,9%	17,4%	78,7%	1,1%	1,7%
	2016	1%	17,8%	79,8%	1,4%	0,1%
	2017	0,9%	19,2%	78,5%	1,3%	0,1%
	2018	1,5%	20,6%	76,3%	1,5%	0,2%
Wszyscy Polacy	2015	2,7%	20,9%	74,5%	1,8%	0,1%
	2016	3,4%	21,8%	73,3%	1,5%	0%
	2017	3,8%	25%	69,7%	1,5%	0%
	2018	4,9%	26,9%	66,7%	1,5%	0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Annual Population Survey.

Wśród części osób badanych uderzająca była zmiana pomiędzy pierwszą falą badania, przed pierwszą datą Brexitu, a dwoma kolejnymi, kiedy okazało się, że negocjacje się przedłużają i nie wiadomo, kiedy owo wyjście Wielkiej Brytanii z UE nastąpi i na jakich warunkach. O ile w pierwszym wywiadzie dało się zaobserwować strategię „niezamierzonego (nie)zdecydowania” (McGhee i in. 2017) i poczucie zawieszenia, o tyle kilka miesięcy później wiele osób podejmowało decyzję o kupnie nieruchomości. W wywiadzie asynchronicznym w sierpniu 2019 Magda pisała już o kupnie domu i rozpoczęciu formalności z tym związanych.

uznaliśmy, że jeżeli będziemy mieć swój dom, to wtedy będziemy mieć pewność, że na pewno mamy gdzie mieszkać i nikt nam nie powie, że się nam kończy umowa, po prostu będziemy mieć coś swojego, i pewnego. I szukaliśmy właśnie w tej okolicy, gdzie wcześniej mieszkaliśmy. (...) Sytuacja jest troszkę inna, dlatego że już mamy ten swój dom, więc mamy wielki kredyt do spłacenia, więc to też nie będzie takie łatwe, żeby się spakować i wyjechać, zapuściliśmy w pewien sposób korzenie. (Magda, 1991, 6, F3)

⁵ Przy obliczaniu statystyk opisowych, dotyczących sytuacji mieszkaniowej, wzięto pod uwagę tylko te osoby, które odpowiedziały na pytania związane z dobrostanem, co oznacza, że wyniki mogą nieznacznie odbiegać od tych dla całej populacji.

W wypowiedzi Magdy warto zwrócić uwagę na dwie kwestie. Pierwszą z nich jest wspomniany przez nią kredyt, którego nie byłaby w stanie spłacić mieszkając w Polsce. Okazuje się, że „kotwice” (Grzymała-Kazłowska 2016) przytrzymujące migrantów w miejscu nie zawsze mają *stricte* pozytywny charakter. Poza tym, o ile w obszarze subiektywnego poczucia przynależności Brexit ma charakter wykorzystujący, to równocześnie stanowił bodziec do dalszego zakotwiczenia się poprzez zakup nieruchomości. Drugą wartą podkreślenia kwestią jest powszechnie spotykane zjawisko poszukiwania nieruchomości do zakupu w zamieszkiwanej wcześniej okolicy. Motywowane jest ono zarówno względami praktycznymi, jak i wykształcającym się z czasem przywiązaniem do określonej części miasta. Co więcej, zakotwienie w skali lokalnej zostało w znacznie mniejszym stopniu zachwiane przez Brexit niż przynależność do Wielkiej Brytanii (Botterill i Hancock 2018). Wyraźnie pisze o tym Witold:

Polubiliśmy okolicę, w której obecnie mieszkamy i szukamy w niewielkim promieniu stąd. (...) mieszkamy 20 min od starego miejsca. Niedokładnie „ściśła okolica”, ale ten sam rejon, podobna zabudowa, podobny klimat miejsca i dojazdy do starej szkoły pozostają możliwe. (Witold, 1984, 4, F2, F3)

Witold, który wraz z rodziną mieszkał wcześniej w innym europejskim kraju, teraz, kiedy dzieci wkroczyły w wiek szkolny, wprost mówi o potrzebie stabilności i chęci pozostania w Londynie dłużej. Brexit mógł stanowić bodziec do takiego zakupu nie tylko z uwagi na chęć głębszego zakotwiczenia się w Wielkiej Brytanii, ale również z powodu spadku cen nieruchomości. Na ten nieoczekiwany skutek uboczny „całogo tego zamieszania” zwraca uwagę Justyna, która w wakacje 2019 poszukiwała mieszkania wraz z partnerem, w trzeciej fali badania para była w posiadaniu lokum w upatrzonej wcześniej okolicy. Poniższa wypowiedź Justyny pokazuje, że własność nieruchomości nie tylko stanowi „kotwicę”, ale też pozostaje ważnym wskaźnikiem wkraczania w dorosłość. Zapytana o porównanie swojego życia z rówieśnikami w Polsce, wśród kluczowych kryteriów, obok małżeństwa i posiadania dzieci, wskazuje właśnie zakup swojego mieszkania czy domu:

Myślę, że jeśli chodzi o etap życia, na którym jestem, to zależy z kim się porównuję (...) widzę, że moi rówieśnicy w [miasto pochodzenia] już dawno kupili dom, są po ślubie i mają dzieci (niekiedy nawet trójkę). Ale jeśli porównuję się do znajomych w Wawie albo w Krakowie, to myślę, że jesteśmy na tym samym etapie – oni też albo niedawno kupili mieszkanie, albo kupują niedługo, też nie mają jeszcze raczej dzieci (niewielki procent z nich ma) i dopiero część z nich się pożałubiła. (Justyna, 1989, 5, F3)

Na podstawie dotychczasowych analiz można zaryzykować tezę, że w przypadku osób będących na etapie zakładania rodziny czy stabilizowania swojej sytuacji życiowej, Brexit mógł przyspieszyć decyzję o zakupie nieruchomości. Jest to tym

bardziej prawdopodobne, że dla wielu migrantów posiadanie mieszkania czy domu jest również jednym ze wskaźników pozycji w społeczeństwie brytyjskim (Holdsworth i Morgan 2005) i przejawem „więzów, które się liczą” (Sotkasiira i Gawlewicz 2020). Szereg osób, zwłaszcza w Londynie i okolicach, mówiło równocześnie o niemożności pogodzenia oczekiwań dotyczących standardu i wielkości nieruchomości z tymi dotyczącymi lokalizacji w związku z ograniczeniami finansowymi. Dla niektórych osób badanych, na przykład Wacława, stanowi to jeden z argumentów za powrotem, zwłaszcza jeśli w Polsce mają mieszkanie, tak jak cytowana już Aneta czy Krzysztof:

ja mieszkałem w wynajmowanym pokoju i miałem tylko swój pokój, wspólną kuchnię, wspólną łazienkę, czyli żyłem tak, jak żyją imigranci, natomiast Brytyjczycy mieli przeważnie swoje domy, albo kupione na kredyt, albo już spłacone, mieli swoje domy do dyspozycji, mieszkali z rodzinami, więc to taka różnica. (Krzysztof, 1985, 14, F3)

Choć głównym powodem powrotu Krzysztofa była chęć wspierania mamy po śmierci babci, to widać, że mieszkanie stanowi „kotwicę” i punkt zaczepienia. Kilku innych migrantów powracających odnosiło się w podobny sposób do kwestii mieszkaniowych: warunki mieszkaniowe, jakie bez większego problemu zapewniają sobie nawet w kosztownej pod tym względem Warszawie, w Wielkiej Brytanii były albo nieosiągalne albo pochłaniały znaczną część ich dochodów. To z kolei znajduje odzwierciedlenie w ich jakości życia.

„nie myślimy o tym, że ten rasizm, że ci ludzie nas tu nie chcą, ja zapominam o tym” – Brexit a zadowolenie z życia migrantów

Biorąc pod uwagę dotychczasowe badania oraz uzyskane przez nas dane jakościowe na temat Brexitu, mówiące wyraźnie o całym spektrum negatywnych reakcji emocjonalnych, przystępując do analizy danych statystycznych zbieranych w ramach APS, zakładaliśmy, że w roku 2016 lub 2017 dobrostan młodych Polaków mieszkających w Wielkiej Brytanii ulegnie obniżeniu. Okazuje się jednak, że nic takiego nie miało miejsca: od 2015 do 2018 wszystkie opisane powyżej aspekty dobrostanu (zadowolenie z życia, poczucie sensu, przeżywanie szczęścia) pozostają bardzo wysokie, a poziom lęku – niski, co ilustruje tabela 5. Jest to prawdziwe, zarówno dla całości polskiej populacji w Wielkiej Brytanii, jak i dla młodych. Występujące pomiędzy poszczególnymi latami różnice są niewielkie i nie są istotne statystycznie.

Brak widocznego oddziaływania Brexitu na dobrostan Polaków według danych APS jest zbliżony do wyniku uzyskanego dla brytyjskiej populacji (ONS 2019b): tam również zadowolenie z życia jest bardzo wysokie, nie zostało zachwiane przez Brexit, a wręcz zwiększa się każdego roku. Co więcej, dobrostan polskich migrantów nie różni się istotnie od samopoczucia Brytyjczyków.

Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą być trojaki. Po pierwsze, mogą one wynikać z metodologii badania APS, a konkretnie ze sposobu zbierania danych i formułowania

Tabela 5

Dobrostan Polaków mieszkających w Wielkiej Brytanii w latach 2015–2018. Skala dla wszystkich pytań wynosi od 0 do 10, gdzie 0 oznacza możliwie najniższą wartość, a 10 możliwie najwyższą (ONS 2018b). Wartości w tabeli to średnie.

		Poziom lęku	Przeżywanie szczęścia	Zadowolenie z życia	Poczucie sensu
Młodzi Polacy (19–34)	2015	2,56	7,79	7,93	7,9
	2016	2,48	7,91	7,88	7,87
	2017	2,63	7,71	7,78	7,9
	2018	2,24	7,94	7,94	7,94
Wszyscy Polacy	2015	2,7	7,77	7,8	7,8
	2016	2,52	7,9	7,86	7,87
	2017	2,61	7,76	7,78	7,8
	2018	2,49	7,83	7,8	7,83

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Annual Population Survey.

pytań. Badanie prowadzone jest przez cały rok, a więc jedynie część osób badanych odpowiadała na nie w miesiącach po referendum. Pytania dotyczące dobrostanu są bardzo ogólne (np. „Jak bardzo jesteś zadowolony ze swojego życia?”) i zadawane na początku kwestionariusza właśnie po to, aby na odpowiedzi nie wpływało to, czego dotyczą kolejne poruszane kwestie. Istnieje więc szansa, że odpowiadając, respondenci nie odnoszą się w ogóle do bieżącej sytuacji społeczno-politycznej. Po drugie, zadowolenie z życia i dobrostan to zmienne, które są relatywnie stałe w życiu człowieka, gdyż w dużym stopniu zależą od czynników genetycznych i osobowościowych (Diener 1996). Zmienne brane pod uwagę w badaniu APS i będące predyktorami dobrostanu (takie jak stan zdrowia, stan cywilny, sytuacja zawodowa) wyjaśniają jedynie między 9 a 20% wariacji, a zmienne sytuacyjne, takie jak Brexit, mogą w ogóle nie oddziaływać na ogólne zadowolenie z życia (ONS 2019d). Trzeciego wyjaśnienia dostarczają zebrane przez nas dane jakościowe. Pytani o swoje zadowolenie z życia, nasi rozmówcy prawie nigdy nie nawiązywali do Brexitu. Dopiero zapytani wprost o jego wpływ mówią o szoku i poczuciu odrzucenia:

obudziłam się o 7:00 rano i zobaczyłam, że Brexit wygrał i zwymiotowałam. Naprawdę, szczerze przyznam, że zwymiotowałam, bo wiedziałam, co to znaczy, tak? (...) w przeciągu następnych 3 dni pacjent, którego badałam, spojrzął na moje ID, tak, które miałam zawieszane na szyi i zapytał się skąd jestem, ja mówię, że, no z Polski i on tak wzdrygnął się ode mnie, odepchnął mnie i powiedział, że on nie chce, żeby Polka go dotykała, bo

jeszcze mu dam jakieś brudną polską chorobę, bakterię. (...) I ze względu na to jest taka złość we mnie, jest taka gorycz. (Kamila, 1992, 14, F1)

Przykład Kamili dobrze ilustruje sytuację osób, które przyjechały do Wielkiej Brytanii z rodzicami jako dzieci lub nastolatki, ukończyli tam szkołę średnią, studia, mówią po angielsku w zasadzie bez akcentu, swoje funkcjonowanie w brytyjskim społeczeństwie uznawały za naturalne, a nagle zetknęły się z niechęcią czy wręcz dyskryminacją z uwagi na swoje korzenie. Wskazuje też na to, że konsekwencje Brexitu są odczuwalne również dla wysoko wykwalifikowanych i dobrze zintegrowanych migrantów. Jednocześnie u Kamili, tak jak u innych osób badanych, z czasem następowała normalizacja okołobrexitowej niepewności i realizacja planów życiowych.

ja już jestem tak zmęczona tym wszystkim (...) pragmatycznie bycie tutaj jest lepszą decyzją, a idealistycznie moje serce jest jakby puste tutaj, jeśli myślę o pobycie w Wielkiej Brytanii, nie czuję takiej przyjemności. (Kamila, 1992, 14, F3)

Kamila należy do osób bardzo mocno doświadczających konsekwencji Brexitu. Znacząca część osób badanych, wręcz przeciwnie, neguje lub minimalizuje wpływ tego procesu na swoje życie i samopoczucie. Uważają, że ich sytuacja w Wielkiej Brytanii jest ustabilizowana, a równocześnie dzięki polskiemu, a więc i europejskiemu paszportowi będą w dalszym ciągu cieszyć się pełnią praw obywateli UE.

... bardzo to wpłynie na Brytyjczyków, ale nie na mnie. Ja cały czas się posługuję polskim paszportem, cały czas się posługuję europejską kartą zdrowotną. Z mojej perspektywy trochę powiem brzydko, mam wywalone na to, czy Wielka Brytania będzie w Unii Europejskiej czy nie, moja sytuacja się nie zmienia. (Sebastian, 1984, 14, F1)

Inna grupa osób badanych jest świadoma, że Brexit może wpłynąć na sytuację obywateli UE w Wielkiej Brytanii, ale sama wyłącza się z orbity jego oddziaływania mówiąc, że żyje w jakiegoś rodzaju enklawach czy „bańkach”:

My zawsze mówimy, że w Londynie, w centrum Londynu, żyjemy w takim „bubble” i nawet nie myślimy o tym, że ten rasizm, że ci ludzie nas tu nie chcą, ja zapominam o tym... Nie zapominam, że jestem z Polski, ale nie myślę o tym na co dzień, że jestem z innego kraju. (Balbina, 1986, 12, F1)

Podobne spostrzeżenia ma cytowany powyżej Witold, który pracuje na wyższej uczelni, w środowisku proeuropejskim i sprzeciwiającym się Brexitowi. Tymi „bańkami” mogą też być międzynarodowe środowiska zawodowe czy też miasta bądź miejscowości, w których zdecydowana większość opowiadała się za pozostaniem w Unii Europejskiej. W tym kontekście wiele osób mówiło o różnicy pomiędzy Anglią a Szkocją, która jest postrzegana jako bardziej otwarta.

Wnioski

Celem naszego artykułu było prześledzenie wpływu Brexitu na społeczne zakotwiczenie młodych Polaków w Wielkiej Brytanii w kilku wybranych obszarach. Pokazałyśmy, że wpływ ten jest niejednoznaczny i trudny do oszacowania, także dlatego, że póki co widoczna jest raczej reakcja na niepewność związaną z Brexitem oraz na przekonanie, że decyzja referendalna wymierzona była w imigrantów, a dokładne warunki wyjścia z Unii wciąż nie są znane. Ogólny wniosek nie jest więc może najbardziej efektowny, ale pozostaje istotny dla zrozumienia tego, jak reaguje młoda polska diaspora w Wielkiej Brytanii.

Jak sugerują Majella Kilkey i Louise Ryan (2020), jeśli spojrzymy na Brexit z szerszej perspektywy, to brak masowych powrotów nie będzie aż tak zaskakujący. Wszak badania dotyczące reakcji migrantów na kryzys ekonomiczny sprzed dekady wskazywały, że w przypadku kryzysu większość migrantów stosuje strategię przetrwania, a nie powrotu (Iglicka 2010). Co więcej, masowa emigracja poakcesyjna trwa już około 15 lat, co oznacza, że wiele osób zakorzeniło się w Wielkiej Brytanii (Ryan 2018; Trąbka i Pustułka 2020), ma ustabilizowaną sytuację życiową i nie czuje się zagrożona przez Brexit.

Dane statystyczne na temat Polaków w Wielkiej Brytanii wskazują na przewagę osób młodych (do 34 r.ż.) wśród wyjeżdżających. Są to zatem osoby, które – po pierwsze – mogą być jeszcze przed założeniem rodziny, a po drugie – ich proces zakotwiczenia się w Wielkiej Brytanii nie jest bardzo zaawansowany. Charakter powrotów – często rekonesansowy lub z założenia tymczasowy – świadczy o tym, że strategię „intencjonalnej nieprzewidywalności” (Eade et al. 2006) nie zanikły całkowicie w grupie polskich migrantów.

Reakcje na „destabilizujące wydarzenia” (Kilkey i Ryan 2020) zależą w dużej mierze od tego, na jakim etapie cyklu życia są migranci. Osoby, które założyły już w Wielkiej Brytanii rodzinę, nie myślą z reguły o powrocie – dla nich Brexit mógł stanowić bodziec do kolejnych kroków w stronę zakorzenienia się na Wyspach i inwestowania w „więzi, które się liczą” (Sotkasiira i Gawlewicz 2020), takie jak mieszkanie czy obywatelstwo. Równocześnie dla wielu osób są one też przejawem subiektywnego poczucia przynależności czy przywiązania do Wielkiej Brytanii. Nie jest jednak tak, że na proces naturalizacji decydują się wyłącznie osoby, które planują przedłużenie swojego pobytu w tym kraju. Wręcz przeciwnie, przeprowadzone wywiady ukazują bardzo złożone i zróżnicowane motywacje aplikujących, wśród których są również osoby planujące dalszą migrację, w tym do Polski i traktujące obywatelstwo jako zabezpieczenie sobie możliwości powrotu w bliżej nieokreślonej przyszłości.

Relatywnie rzadko analizowane w literaturze nabywanie nieruchomości przez Polaków w Wielkiej Brytanii okazuje się chyba najlepszym wskaźnikiem społecznego zakotwiczenia i planów pozostania na Wyspach, choć oczywiście na ten zakup może sobie pozwolić wciąż niewielki (choć stopniowo rosnący) procent migrantów. Wzrost

ten wiąże się ze zgromadzeniem odpowiednich oszczędności i wkroczeniem w dorosłość młodych Polaków, dla których posiadanie nieruchomości jest znakiem statusu i pewnej stabilizacji życiowej. O ile bezpośrednio po referendum osoby badane czuły się zdezorientowane i wstrzymywały się z decyzjami o zakupie, to po przełożeniu pierwszej planowanej daty wyjścia z UE i wobec przedłużających się negocjacji nastąpiła normalizacja brexitowej rzeczywistości (Gawlewicz i Sotkasiira 2020). Zebrane przez nas dane pokazują też, że Brexit nie zachwiał przywiązaniem ludzi do miast czy okolic, w których mieszkają, co potwierdza wnioski Botterill i Hancock (2018) odnośnie do różnych poziomów poczucia przynależności migrantów.

Podobne wnioski płyną z analizy danych na temat dobrostanu. Dane statystycznie nie wskazują na obniżenie, generalnie bardzo wysokiego, zadowolenia z życia Polaków w Wielkiej Brytanii w latach następujących po referendum. Analiza wywiadów potwierdza opisywany przez innych badaczy (Guma i Dafydd Jones 2019, Tyrrell i in. 2018, Lulle i in. 2017) początkowy szok i natłok negatywnych emocji, jak również utrzymujący się krytyczny stosunek migrantów do Brexitu. Z czasem jednak natężenie tych emocji spadło, a szereg osób niezależnie od nieprzychylniej oceny całego procesu nie dostrzega jego oddziaływania, gdy mówi o jakości swojego życia i podejmowanych decyzjach.

Podsumowując, tytułowa niejednoznaczność wpływu Brexitu na życie polskich, czy szerzej – europejskich – migrantów jest związana z tym, że choć niektóre „kottwice” (Grzymała-Kazłowska 2016), takie jak na przykład subiektywne poczucie przynależności do Wielkiej Brytanii zostały zachwiane, to inne punkty zaczepienia w społeczeństwie pozostały nienaruszone. Ponadto jedną z reakcji na niepewność było inwestowanie w „więzi, które się liczą” (Sotkasiira i Gawlewicz 2020), a więc pogłębianie swojego zakotwiczenia. Jednocześnie to, jaką strategię wobec Brexitu przyjmował człowiek, zależało od tego, do jakiego stopnia czuł się zakorzeniony w Wielkiej Brytanii w momencie referendum oraz jak te procesy wpisywały się w jego cykl życia. Można podejrzewać, że obraz ten zostanie dodatkowo skomplikowany przez konsekwencje pandemii COVID-19, takie jak utrudniona mobilność międzynarodowa i prognozowany kryzys ekonomiczny.

Bibliografia

- Blachnicka-Ciacek D., Grabowska I., Hekiart D., Pustulka P., Sarnowska J., Trąbka A., Wermńska-Wisnicka I., Barcevicus E., Budginaite-Mackine I., Jonaviciene D., Klimaviciute L., Vezikauskaite J., Parutis V. (2019), CEEYouth: The comparative study of young migrants from Poland and Lithuania in the context of Brexit. Combining public statistics, web-survey and asynchronous interviewing. „*Youth Working Papers*”, nr 10/2019, Warszawa: Youth Research Center, Uniwersytet SWPS.
- Botterill K., Hancock J. (2019), Rescaling Belonging in ‘Brexit Britain’: Spatial Identities and Practices of Polish Nationals in Scotland after the U.K. Referendum on European Union Membership. *Population, Space and Place: Special Issue: Negotiating Brexit: Migrant spatialities and identities in a changing Europe*, Vol. 25, Issue 1.

- Cekiera R. (2014), *Doświadczenie tymczasowości w narracjach młodych polskich migrantów pokaczejnych*, Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Creswell, J. W. (2009a), Editorial: Mapping the field of mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research*, Vol. 3, Issue 2, s. 95–108.
- Creswell, J. W. (2009b), *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J.W., Clark, V.L.P. (2007), *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Currie S. (2016), Reflecting on Brexit: Migration Myths and What Comes next for EU Migrants in the UK? *Journal of Social Welfare and Family Law*, Vol. 38, Issue 3, s. 337–42. <https://doi.org/10.1080/09649069.2016.1233617>.
- Diener E. (1996), Traits Can Be Powerful, but are not Enough: Lessons from Subjective Well-Being, *Journal of Research in Personality*, Volume 30, Issue 3, s. 389–399, Doi:10.1006/jrpe.1996.0027.
- Drozdowicz B. (2018), The impact of Brexit on inclusion and integration of Poles in the UK, w: Fleming M. (red.), *Brexit and Polonia: Challenges facing the Polish Community during the process of Britain leaving the European Union*, London: Puno Press, s. 134–138.
- Eade J., Drinkwater S., Garapich M. (2006), Class and Ethnicity: Polish Migrants in London, *Research Report for the RES-000-22-1294 ESRC Project*, s. 24–44. <https://doi.org/10.1080/00914030490516648>.
- Engbersen G., Snel E. (2011), Liquid Migration. Dynamic and fluid patterns of postaccession migration flows, w: Glorius B., Grabowska-Lusińska I., Kuvik A. (red.), *Mobility in Transition*, Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 21–40.
- Garapich M. (2019), Migracje z Polski do Wielkiej Brytanii: geneza, stan dzisiejszy, wyzwania na przyszłość, wstęp, czynniki wypychające i przyciągające, *Studia BAS*, nr 4(60), s. 13–30.
- Gawlewicz A., Sotkasiira T. (2020), Revisiting Geographies of Temporalities: The Significance of Time in Migrant Responses to Brexit, *Population, Space and Place*, Vol. 26 Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2275>.
- Grzymała-Kazłowska A. (2016), Social Anchoring: Immigrant Identity, Security and Integration Reconnected? *Sociology*, 50(6): 1123–1139.
- Grzymała-Kazłowska, A. (2017), From connecting to social anchoring: Adaptation and 'settlement' of Polish migrants in the UK, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2): 252–269, DOI: 10.1080/1369183X.2017.1341713
- Guma T., Dafydd Jones R. (2019), Where Are We Going to Go Now? European Union Migrants' Experiences of Hostility, Anxiety, and (Non-)Belonging during Brexit, *Population, Space and Place*, Vol. 25, Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2198>.
- Iglicka K. (2010), *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*, Warszawa: Scholar.
- Holdsworth C., Morgan D. (2005), *Transitions in context: Leaving Home, Independence and Adulthood*, Berkshire: Open University Press.
- Kilkey M., (2017), Conditioning Family-Life at the Intersection of Migration and Welfare: The Implications for 'Brexit Families, *Journal of Social Policy*, Vol. 46, Issue 4, s. 797–814. <https://doi.org/10.1017/S004727941700037X>.
- Kilkey M., Ryan L. (2020), Unsettling Events: Understanding Migrants' Responses to Geopolitical Transformative Episodes through a Life-Course Lens, *International Migration Review*, <https://doi.org/10.1177/0197918320905507>

- Klimavičiūtė L., Parutis V., Jonavičienė D., Karolak M., Wermińska-Wiśnicka I.. (2020). The Impact of Brexit on Young Poles and Lithuanians in the UK: Reinforced Temporariness of Migration Decisions. *Central and Eastern European Migration Review* 9(1): 127–142. doi: 10.17467/ceemr.2020.06
- Lahuerta S.B., Iusmen I. (2020), EU Nationals' Vulnerability in the Context of Brexit: The Case of Polish Nationals, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1710479>.
- Lulle A., King R., Dvorakova V., Szkudlarek A. (2018), Between disruptions and connections: “New” European Union migrants in the United Kingdom before and after the Brexit, *Population, Space and Place, Special Issue: Negotiating Brexit: Migrant spatialities and identities in a changing Europe*” Vol. 25, Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2200>
- Lulle A., Moroşanu L., and King R. (2017), And then came Brexit: Experiences and future plans of young EU migrants in the London region, *Population, Space and Place: Special Issue: New European Youth Mobilities: Motivations, Experiences and Future Prospects*, Vol. 24, Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2122>
- McGhee D., Moreh C., Vlachantoni A. (2017), An ‘Undeliberate Determinacy’? The Changing Migration Strategies of Polish Migrants in the UK in Times of Brexit, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 43, Issue 3, s. 2109–2130, DOI: 10.1080/1369183X.2017.1299622.
- Meho L.I. (2006), E-mail interviewing in qualitative research: A methodological discussion, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 57, s. 1284–1295. doi:10.1002/asi.20416.
- Neale B. (2019), *What Is Qualitative Longitudinal Research?* Bloomsbury Research Methods Series, London: Bloomsbury Academic.
- O’Connor H., Madge C., Shaw R., Wellens J. (2008), Internet-based interviewing, w: Fielding N.G., Lee R.M., Blank G. (red.), *The Sage handbook of online research methods*. London: Sage.
- ONS, (2019a), *A profile analysis of Lithuanian-born and Polish-born young people in the UK, 2015 to 2018*, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/migrationwithintheuk/adhocs/010147aprofileanalysisoflithuanianbornandpolishbornyoungpeopleintheuk2015to2018> [data dostęp: 21.03.2020].
- ONS, (2019b), *Dataset: Personal well-being estimates*, <https://www.ons.gov.uk/datasets/wellbeing-year-ending/editions/time-series/versions/5> [data dostęp: 31.03.2020].
- ONS, (2019c), *Immigration statistics data tables, year ending September 2019*, <https://www.gov.uk/government/statistical-data-sets/immigration-statistics-data-tables-year-ending-september-2019#citizenship> [data dostęp: 30.03.2020].
- ONS (2019d), *Personal and economic well-being: what matters most to our life satisfaction?* <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/wellbeing/articles/personalandeconomicwellbeingintheuk/whatmattersmosttoourlifesatisfaction> [data dostęp: 31.03.2020].
- ONS, (2019e), *Population of the UK by country of birth and nationality*, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationality>, [data dostęp: 30.03.2020].
- ONS (2018a), *Labour Force Survey User Guide volume 10 – analysis of data collected by the Labour Force Survey: Which dataset should I use*, <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/methodologies/labourforcesurveyuserguidance> [data dostęp: 27.05.2020].

- ONS (2018b), *Personal well-being frequently asked questions*, <https://www.ons.gov.uk/people-populationandcommunity/wellbeing/methodologies/personalwellbeingfrequentlyaskedquestions>. [data dostępu: 01.03.2020].
- ONS (2012), *Annual population survey (APS) QMI*, <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/methodologies/annualpopulation-surveyapsqmi> [data dostępu: 01.04.2020].
- Ranta R., Nancheva N. (2019), Unsettled: Brexit and European Union Nationals' Sense of Belonging. *Population, Space and Place: Special Issue: Negotiating Brexit: Migrant spatialities and identities in a changing Europe*, Vol. 25, Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2199>.
- Ratislavová K., Ratislav J. (2014), Asynchronous email interview as a qualitative research method in the humanities, *Human Affairs*, Vol. 24, Issue 4, s. 452–460.
- Ryan L. (2018), Differentiated Embedding: Polish Migrants in London Negotiating Belonging over Time, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 44, Issue 2, s. 233–51. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341710>.
- Rzepnikowska A. (2019), Racism and Xenophobia Experienced by Polish Migrants in the UK before and after Brexit Vote, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, Issue 1, s. 61–77, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1451308>.
- Sime D., Kakela E., Corson S., Tyrrell N., McMellon C., Kelly C., Moskal M. (2017), Eastern European Young People in Brexit Britain: Racism, Anxiety, *Research and Policy Briefing*, Issue 1, Report.
- Slany K., Ślusarczyk M. (2010) ,Zostać czy wracać. Dylematy emigranta, w: Grzymała-Moszczyńska, Kwiatkowska A., Roszak J. (red.), *Drogi i rozdroża*, Kraków: Nomos.
- Sotkasiira T., Gawlewicz A. (2020), The politics of embedding and the right to remain in post-Brexit Britain. *Ethnicities*. <https://doi.org/10.1177/1468796820913419>
- Tashakkori A., Teddlie C. (2003), *Handbook on mixed methods in the behavioural and social sciences*. Thousand Oaks, C.A.: Sage.
- Trąbka A., Pustulka P. (2020), Bees & butterflies: Polish migrants' social anchoring, mobility and risks post-Brexit, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46:13, 2664–2681, DOI: [10.1080/1369183X.2020.1711721](https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1711721)
- Trevena P. (2019), Brexit and EU Citizens in Scotland: Impacts, Challenges, and Support Needs. *EU Citizens Right Project*, Report.
- Tyrrell N., Sime D., Kelly C., McMellon C. (2018), Belonging in Brexit Britain: Central and Eastern European 1.5 Generation Young People's Experiences, *Population, Space and Place*, Vol. 25, Issue 1, <https://doi.org/10.1002/psp.2205>.
- White A. (2011), *Polish Families and Migration Since EU Accession*. Bristol: The Policy Press.